



Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 22, p. 179-192, Winter 2022

Arı Turizminin Kırsal Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Marmaris Örneği* **

The Effect of Api Tourism on Rural Development: The Case of Marmaris

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1137473>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
29.06.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
22.11.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2022

Asya Studies

Öğr. Gör. Büşra Uzun
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Muğla Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve
İkram Hizmetleri Bölümü
busrauzun3553@windowslive.com
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0001-5788-9515>

Doç. Dr. Taner Dalgın
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Muğla Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve
Eğlence Hizmetleri Bölümü
tanerdalgın@mu.edu.tr
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-7645-1989>

Prof. Dr. Hüseyin Çeken
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
hceken@mu.edu.tr
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-6614-3018>

Dr. Öğr. Üyesi Çağla Özer
İstinye Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve
Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak
Sanatları Bölümü
cozer@istinve.edu.tr
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0001-8471-8607>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir.

** Bu çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 10.05.2022 tarih ve 61 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Arı turizmi, arıcılık geleneği için bir vitrin olup bireyin hayatını zenginleştiren doğa, kültür ve toplumla bağımlı güçlendiren otantik bir alternatif turizm türüdür. Bireyler için yeni ve ilgi gören bir turizm türü olan arı turizmi, turizm olgusunun sadece deniz-kum-güneş üçlüsünden ibaret olmadığını göstermekte, farklı özelliklerdeki coğrafi alanlarda da turizm aktivitesinin gerçekleştirilebileceği fikrini desteklemektedir. Bu çalışmada arı turizmi kavramı irdelenmiş olup uygulama alanı olan Muğla ilinin Marmaris ilçesi örneğinden yola çıkılarak arı turizminin uygulanması ve gerçekleştirilmesi durumunda ilçenin kırsal kalkınması üzerindeki etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Arı turizminin kırsal kalkınmayla ilişkisini güçlendirmek amacıyla çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış olup bu kapsamda yerel yönetim ve yerel arıcıların görüşleri alınmıştır. Arı turizmi Marmaris'te henüz yapılan bir turizm türü olmadığı için araştırmanın konuyla ilgili bilgilere vakıf katılımcılarını belirlemek için nitel araştırma yöntemlerinden tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi olan kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Arı turizminin geliştirilmesi, bölgesel farklılıklara saygı duyarak kırsal alanları harekete geçirmek, yeni iş kolları yaratmak ve kırsal alanların gelenek ve kültürünü desteklemek için önemli imkânlar yaratmaktadır. Arı turizmi, çalışma alanına uygun yeni işler sağlayan, yerel altyapı gelişimine destek veren, bölgesel tanıtım açısından kırsal kesimde bulunan küçük arıcılara fırsatlar sunan yenilikçi bir turizm şeklidir. Bu turizm adı altında düzenlenen api (arı) turlar, düzenlendiği ülkenin farklı bölgelerinin doğası, mirası, gelenekleri, mutfağı ve misafirperverliği hakkında katılımcılara fikir vererek bunların temsilini sağlar.

Anahtar Kelimeler: Arı Turizmi, Kırsal Kalkınma, Marmaris

Abstract

Api tourism is—an authentic alternative tourism type that is a showcase for beekeeping tradition and strengthens the bond with nature, culture and society that enriches one's life. Api tourism which is a new and interesting type of tourism for individuals is an indication that the tourism phenomenon is not only composed of the sea-sand-sun trio and that this phenomenon can also be realized in rural areas where today's agricultural society maintains its life. In this study, the concept of api tourism has been examined and it has been tried to evaluate how api tourism will affect the rural development of the district if it is implemented, based on the example of Marmaris district of Muğla province, which is the application area. In order to strengthen the relationship between api tourism and rural development, semi-structured interview technique was used in the study, and in this context, the opinions of the local administration and local beekeepers were taken. Since api tourism is not a type of tourism realized in Marmaris yet, the snowball qualitative sampling method, which is a non-random sampling method of the qualitative research methods, was used to determine the participants of the research who had knowledge about the subject. The development of api tourism creates important opportunities to mobilize rural areas, create new jobs, and support the tradition and culture of rural areas while respecting regional differences. Api tourism is an innovative form of tourism that provides new jobs suitable for the working area, supports local infrastructure development, and offers opportunities to small beekeepers in rural areas in terms of regional promotion. Api (bee) tours organized under the name of this tourism provide an idea about the nature, heritage, traditions, cuisine, and hospitality of the different regions of the country they are organized and provide their representation.

Keywords: Api Tourism, Rural Development, Marmaris

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Uzun, A.; Dalgın, T.; Çeken, H. ve Özer, Ç. (2022). Arı Turizminin Kırsal Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Marmaris Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(22), 179-192.

GİRİŞ

Dinamik bir yapıya sahip olan turizm sektöründe, zaman içerisinde toplumsal hassasiyetler ve ihtiyaçlarla ilişkili olarak yeni eğilimler ve arayışlar ortaya çıkmaktadır. Son dönemde turizmde ön plana çıkan en önemli eğilimlerden birisi sürdürülebilirlik ilkelerine uyumlu, doğa temelli ve yerel unsurların temel çekicilik unsuru olduğu turizm faaliyetleridir. Bu noktada arıcılık faaliyetleri, ekoloji açısından sağladığı büyük önemin yanı sıra, turistik bir çekicilik unsuru olarak da dikkat çekmektedir. Dünya’da, Türkiye’nin de içinde bulunduğu belirli ülkelerde gelişmiş olan arıcılık faaliyetleri tarım sektörü içerisinde önemli bir faaliyet alanıdır. Özellikle ekoloji açısından önemi ve yerel kalkınma açısından sağladığı avantajlar sebebiyle arıcılık faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması ve desteklenmesi oldukça önemlidir. Arı turizmi olarak literatürde yer alan, tarım turizminin daha özel bir uygulama alanı içinde olan bu alternatif turizm türü, arıcılık faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması ve ekonomik açıdan yerel halka sağladığı faydaların artırılması açısından önem arz etmektedir. Arı turizmi yerel halka katma değer oluşturan ve özellikle kırsal yörelerin kalkınmasında ve sosyokültürel gelişiminde katkı yaratan bir turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turizm aktivitesi esnasında birçok ziyaretçi, seyahat edilen yerlere özgü gıda ürünlerini satın almakta ve bu yerlere özgü gıda ürünlerini tatmaktadır. Turistik ziyaretler esnasında gerçekleştirilen tüketim ve alışveriş faaliyetleri, turistik deneyimleri şekillendirmekte ve onlara özgünlük kazandırmaktadır. Bununla birlikte, bireylerin rutin yaşantının dışına çıkma, farklı olanı keşfetme ve deneyimleme yönündeki artan istekleri (Önal, Dalgın & Karadağ, 2018: 2330) turizmde yeni eğilimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bazı ülkeler yerel geleneklerini ve kültürel zenginliklerini turistleri çekmek amacı ile tekrar canlandırmaktadır (Öter, 2010: 3-8). Bu bağlamda arıcılığın ülkelerde çekicilik unsuru olarak pazarlanabilir hâle getirilmesi, bu faaliyetin deneyim ve kırsal turizm kapsamında özgün bir ürün olarak kullanılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanmasında önemli sektörlerden biri olan arıcılık, kaynak tüketimine neden olmayan bir üretim faaliyetidir. Bu nedenle kalkınmanın sağlanmasında önemli olan tarımsal bir uğraşdır. Çalışmada konu olarak arı turizminin seçilmesinin temel sebeplerinden birisi kırsal kalkınma açısından önemli bir faaliyet olan arıcılığın, arı turizmi şeklinde uygulanmasına yönelik ülkemizde henüz yeterli çalışmanın yapılmamış olduğunun gözlemlenmesidir. Günümüzde birçok ülkede uygulamaları görülen arı turizmi ülkemizde değer verilmesi gereken ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Dolayısıyla literatürde var olan bu boşluğun giderilmesi amaçlanmakla birlikte, yapılan bu araştırmanın bundan sonra yapılacak olan çalışmalara örnek olması açısından önem taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışma Marmaris ilçesinin sahip olduğu arı turizmi potansiyelinin ortaya çıkarılmasını ve arı turizminin tüm yönleriyle ele alınarak değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Türkiye’de kırsal alanların kalkınması ile sürdürülebilirliğin sağlanmasında arı turizmini geliştirmeye yönelik somut adımların atılabilmesi önemlidir. Bu çalışmada kırsal kalkınma açısından önemli bir araç olabileceği düşünülen tarım turizminin bir türü olarak arı turizminin kırsal kalkınmaya etkisini değerlendirmek ve Marmaris ilçesi özelinde arı turizmi ile ilgili uygulama potansiyelini tespit etmek amaçlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Günden güne popüler olmaya başlayan sağlıklı olma bilinci ve sürdürülebilirlik esasına dayalı çevreci tutumlar aktif yaşamda toplumu yeni sosyal trendlere, yenilikçi yaklaşımlara, uyumlu ilişkilere, sağlıklı yaşama, doğayla iç içe olma arzusuna, maneviyata yönlendirmekte ve bu yöndeki seyahat deneyimlerinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda bireyler günümüzde çevreye karşı daha duyarlı ve topluma daha çok katkıda bulunmayı hedefleyen turizm türlerine ve çeşitlerine yönelmişlerdir. Arı turizmini bu yönelimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan alternatif bir turizm türü olarak ele almak yerinde olacaktır.

Arı turizmini daha net nitelendirebilmek için öncelikle benzerlik gösterdiği tarım turizmi ile ilişkisini ele almak gerekmektedir. Tarım turizmi tarımsal üretimin yapıldığı alanlarda gerçekleştirilen turizm faaliyetlerini ifade eden genel bir çerçeve olmakla birlikte, tarım turizmi ile ilgili uygulamaların gerçekleştirilen temel tarımsal faaliyetin ismine göre daha detaylı ifade eden alt turizm türleri olarak da ifade edilebildiği görülmektedir (Dalgın, 2021). Çiftlik turizmi (Medlik, 2003), zeytinyağı turizmi (Arıkan Saltık & Çeken, 2017), arı turizmi (arı-turizm) (Wos, 2014), üzüm tarımı turizmi (Çavuşoğlu, 2012), bağ ve şarap turizmi (Türkben, 2012) bu alt turizm türlerine örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla arı turizmini tarım turizminin daha özele inmiş bir şekli olarak görmek gerekmektedir.

Wos'a (2014: 66-67) göre uluslararası literatürdeki ismi api turizm olarak anılan arı turizmi ismi, Latince bir isim olan *Apis mellifera* (balarısı) isminden gelmektedir. Sivic'e (2013: 66) göre arı turizmi, yeşil topraklarda arıcılık ve seyahatin bir birleşimidir. Arı turizmi, arıcıların çalışmalarını gözlemleme, arı kovanlarına, açık hava müzelerine ve arı müzelerine ziyaretler, bal yapma yöntemi ve balın özelliklerini öğrenme (farklı bal türlerini tadım da buna dâhil), diğer arı ürünleri (polen, propolis, balmumu, arı ekmeği, arı sütü vb.) hakkında bilgi edinmek, arı kolonilerinin nasıl yaşadığını gözlemlemek ve insan ile arılar arasındaki ekolojik ilişkiyi tanımak, anlamak ve öğrenmek gibi çeşitli faaliyetleri kapsayan, geleneksel arıcılık mesleği, ekoloji, gıda ve ilaç açısından arı ürünleri ile ilgili bir turizm faaliyetidir (Wos & Bien, 2013: 84). Arih ve Korosec'e (2015: 967) göre arı turizmi altında yatan felsefe, doğa ile ortak yaşam geleneklerine bağlı kalmaya dayanmaktadır. Arı turizmi, karşılıklı anlayışı, sosyal entegrasyonu ve eğitimi teşvik eden, sosyal sorumluluğu destekleyen bir faaliyettir. Lemelin'e (2020: 2-3) göre ise arı turizmi, iyi gelişmiş ve popüler bir entomoturizm (böcek odaklı turizm) türüdür. Sadece bal arılarıyla ilgili olan arı turizmi, arıcılığı bu tür hayvancılık hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen bireylere bağlamaktadır. Entomoturizm kişilerin böceklerle karşılaşmasını sağlayan özel bir vahşi yaşam turizmi (evcilleştirilmemiş hayvanlarla karşılaşmaya dayalı olan turizm) biçimidir (Lemelin, Boileau & Russell: 2019: 3).

Arı turizmi sağlık sektöründe özel bir yere sahip olmakla beraber özellikle apiterapi uygulamasındaki hizmetler ile ön plana çıkmaktadır. Apiterapi: "arı ve arı ürünlerinin bazı hastalıkların tedavisinde tamamlayıcı ve destekleyici olarak kullanılmasıdır". Konuyla ilgili olarak ülkemizde apiterapi uygulamaları ile hizmet verebilmek adına 27 Ekim 2014 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından çıkarılan 29158 sayılı Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği mevcuttur. Bu yönetmelikle birlikte ülkemizde, arıcılıkla ilgili tedavilerin ve uygulamaların (apiterapi) sağlık kuruluşlarının yanı sıra konaklama tesislerinde de uygulanabilirliği mümkün hâle gelmiştir (Resmi Gazete, 2014).

Genel bir değerlendirme yapıldığında arı turizmi; eğitim, hizmet, gıda, sağlık, tarım ve turizm gibi sektörler üzerindeki etkileşimiyle ülkelerin ve toplumların, özellikle de kırsal yörelerin kalkınmasında ve sosyokültürel gelişiminde önemli olan bir turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Arı turizmi; tarım, turizm ve gıda sektöründe, arı yetiştiriciliğinde, kırsal alanlarda, doğa ve çevreyi korumada, ekonomik büyümede, toplumsal gelişimde, istihdam sağlamada faydalı bir faaliyettir. Dolayısıyla kırsal kalkınmada önemli bir rol oynamakta, bireylere ve ülkelere ekonomik ve sosyal yönden fırsatlar sağlamaktadır.

Dünyada arı turizminin uygulamalarına bakıldığında bu faaliyetin çoğunlukla arı turizmi faaliyetleri için oluşturulmuş özel konaklama tesislerinde ya da bu faaliyetin gerçekleştirilebildiği arıcılık çiftliklerinde ve sağlık kuruluşlarında gerçekleştirilebildiği görülmektedir. Bunların yanı sıra arı turizmi kimi zaman yol üstünde bulunan küçük bir hediyelik dükkânında satılan arı ürünlerinin satın alınmasıyla gerçekleştirilebilirken, kimi zaman sadece bir arı müzesi ziyaretiyle gerçekleşmektedir. Yörelere düzenlenen bal festivalleri sayesinde de gerçekleştirilebilen arı turizmi, kolay uygulanabilir ve farklı sektörlerle entegre edilebilir bir turizm türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arı turizminin uygulandığı ülkeler kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde dünyada arı turizmini uygulayan çeşitli ülkelerin olduğu görülmektedir. Arı turizminin gelişimine yönelik olarak yapılan araştırmalar neticesinde günümüzde Slovenya'nın geçmişten gelen arıcılık geleneği ile arı turizmi tarihinde öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda arı turizminin günümüze kadar gelmesinde ve gelişmesinde Slovenya'nın arıcılık tarihi ve geleneği büyük bir yer tutmaktadır. Günümüzde Slovenya arıcılıkta ve arı turizminde dünyada öncü olan bir ülke konumundadır (Wos, 2014: 67). Arı turizminin gelişmiş olduğu ve başarılı uygulama örnekleriyle karşılaşılan diğer ülkeler arasında Polonya, Almanya, Çekya, Litvanya, Ukrayna ve İspanya sayılabilir (Wos, 2014: 6). Bu ülkelerde, arıcılık müzelerinin, apiterapi uygulamalarını gerçekleştiren merkezlerin bulunduğu ve arı turizmi ile ilgili çeşitli turların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Türkiye'de arı turizmine bakıldığında ülkemizde arı turizmi ve uygulamalarından tam anlamıyla bahsetmek henüz mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak Shiffler (2014: 68) araştırmasında, çok yakın zamana kadar Türkiye'nin kırsal kesiminde ilgi çekici ve kâr amacı gütmeyen "Türkiye Balyolu" adlı bir kuruluş olduğundan bahsetmiştir. Bu organizasyon özellikle kadınlarla çalışmış, geleneksel yemekleri içermesi ve bala odaklanan yapısı ile Amerikalı turistlerin çoğunu Türkiye'ye getirmiştir. Geçmişte uygulanan bu deneyimin, küçük ölçekli arıcılar ile etkileşim kurulması, farklı balların denenmesi ve belirli bir rota üzerinde bir yerden bir yere yürünmesi gibi aktivitelere dayandığı bilinmektedir.

Günümüzde konuyla ilgili bir örnek ise Bursa'nın merkez Yıldırım ilçesinde Cumalıkızık Mahallesi'nde apiterapi uygulaması ile gerçekleştirilmektedir. Apiterapi uygulaması (arı iğnesi ile geleneksel tıp yöntemi kullanılarak kas ve eklem ağrısı, unutkanlık, romatizma, grip gibi hastalıkların tedavisi) ile hizmet sağlayan çiftlik, bunun yanında konukların arıcılık ile ilgili deneyimler elde edebileceği arı turizmi aktivitelerinin gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır (www.saglikpaylasimlari.com). Konuyla ilgili diğer bir örnek ise İzmir'de faaliyet gösteren Sultan Veli Organik Arı Ürünleri ve Ceylan Arıcılık işletmeleridir. Ceylan Arıcılık Hüseyin Ceylan tarafından İzmir Karaburun Badembükü Mevkiinde 9 yıl önce kurulan bir apiterapi çiftliğidir. Kurulan bu çiftlikte apiterapi yöntemleri ile sağlık alanında arı havasıyla Ar-Ge çalışmaları yürütülmektedir. Arı havası ve Bio Modül uygulamasıyla, yani arıcılıkta ses ve hava birleşimi ile bronşit, astım, koah, sinüzit vb. solunum yolu hastalıklarının tedavisi ile alerjik reaksiyonların tedavisi üzerine doğal yöntemlerle sağlık uygulamaları çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Polen, propolis, apılarnil üretimi ve satışı ile birlikte arı sütü üretimi gerçekleştirilen çiftliğe Makedonya, Almanya gibi çeşitli ülkelerden gruplar şeklinde veya münferit olarak gelen kişiler bu işin nasıl yapıldığını yerinde öğrenmekte ve ülkelerine arı ürünleriyle tanışmış, eğitim almış ve dinlenmiş bir şekilde geri dönmektedirler. Türkiye'deki örnekler baktığımızda arı turizminin uygulamasına yönelik bütünsel bir organizasyon ve politika olmamakla birlikte, bireysel anlamda çeşitli girişimlerin olduğu söylenebilir (Hüseyin Ceylan, Kişisel Görüşme, Mart 2021). Arı turizminin kırsal bölgelerin kalkınmasındaki önemine değinmeden önce kırsallık, kırsal kesim ve kırsal alan kavramlarına değinilmiştir.

Kırsallık mekânsal olarak genelde kır ya da kırsal alan ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte, belirli bir fiziki alanı niteleyen kırsal alan kavramından daha geniş bir anlama sahiptir ve mekânın çok sektörlü sosyokültürel yapısını yansıtmaktadır. Sosyolojik olarak kırsallık ise daha çok kırsal kesim kavramıyla ifade edilmektedir. Buna göre kırsal kesim, tarımsal faaliyetler ile geleneksel yaşam ve üretim ilişkilerinin baskın olduğu hem toplumsal hem de ekonomik değişimin kentlere göre yavaş seyrettiği, toplumsal iş bölümünün zayıf, yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu sosyal çevreyi ifade etmektedir (Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018: 1). Dolayısıyla kırsal alanları bireylerin geçim kaynağını toprağa dayalı üretimden sağladığı ve bu üretimin bireylerin kendi gıda ihtiyaçlarını karşılama amaçlı gerçekleştirildiği, tarımda ve yaşamda geleneksel yapının ve işleyişin hüküm sürdüğü yerler (Tolunay & Akyol, 2006: 121) şeklinde tanımlamak mümkündür.

Arıcılık kırsal kalkınmada etkin rol oynayan az maliyetle ve topraksız bir şekilde gerçekleştirilebilen bir faaliyettir. Özellikle kırsal kesimde yaşamını idame ettiren yerel halk için önemli bir geçim kaynağı ve ekonomik faaliyet alanıdır. Kırsal alanda temel geçim kaynağı tarım ve diğer yan faaliyetlerdir. Arıcılık tarımsal alanlarda ek bir gelir sağlayarak yörede yaşayanların refah düzeyinin artmasına olanak sağlamaktadır. Arıcılığın kırsal kesim için diğer çekicilikleri şunlardır (Beekeeping Contributes to Achieve the Sustainable Development Goals, 2020: 10):

- Arıcılık kırsal bölgelerde istihdama katkı sağlamaktadır.
- Toprak mülkiyeti gerektirmemesi sebebiyle yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımının dengelenmesine katkı sağlamaktadır.
- Göç olayını engellemektedir. Tersine göçü desteklemektedir.
- Mahsüllerin tozlaşmasına katkıda bulunarak dolaylı olarak tarımsal verimliliği olumlu etkilemektedir.
- Yatırım maliyeti düşüktür.
- Kovan ürünleri yerel ve uluslararası pazarda büyük bir pazar potansiyeline sahiptir.
- Apiterapi için arıcılık ürünlerinin kullanımı uzun bir geleneğe sahiptir ve umut verici sonuçlar göstermektedir.
- Kırsal bölgelerin kalkınmasını hızlandırmaktadır.

Kırsal kalkınma çok yönlü bir yaklaşım olmakla beraber kırsal alanlarla doğrudan alakalı olduğundan tarım ve dolayısıyla arıcılık ile yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Ekonomi, çevre, eğitim, turizm, sosyal yaşam, sağlık gibi birçok alanda büyük bir katma değer yaratan arı turizmi, tarım ve turizm etkileşimi sayesinde kalkınmanın sağlanmasında önemli fırsatlar yaratmakla birlikte, turizmde farklı ve yenilikçi deneyimler sunmaktadır. Kırsal turizm ve tarım turizminin kalkınma ile ilişkisini ele alan literatürde çalışmalar var olmakla birlikte, arı turizminin kalkınma üzerindeki etkisini ele alan araştırmaların literatürde yeterince yer almadığı görülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yönteminin olgubilim deseni kullanılmıştır. Veri toplamam aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme (mülakat) formu kullanılmıştır. Arı turizmi Marmaris'te henüz uygulanan bir turizm türü olmadığından araştırmanın konuyla ilgili bilgilere vakıf katılımcılarını belirlemek için tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bazı araştırmalarda, başlangıç aşamasında, örneklem için potansiyel birimleri belirlemek zordur. Kartopu örnekleme bu gibi durumlarda kullanılmaktadır. Bu yöntemde tepeden aşağıya yuvarlandıkça büyüyen kartopu gibi örneklem hacmi giderek büyür (Bal, 2001: 128). Bu kapsamda önce konuyla ilgili bilgi sahibi bir katılımcı ile görüşülmüş, sonrasında o kişiden konuyla ilgili bilgi sahibi diğer kişi veya kişilerin kim olabileceği öğrenilmiş ve diğer katılımcılara bu şekilde ulaşım sağlanmıştır. Çalışma süresince yapılan ön araştırmada bazı kavramların kişilere yabancı geldiği tespit edilmiş, bu nedenle araştırma esnasında kavramsal açıklamaların yapılması gerekliliği mülakat tekniğinin seçilmesine neden olmuştur. Ayrıca, yarı yapılandırılmış soruların derinlemesine bilgiye ulaşılabilmesini mümkün hâle getirmesi araştırmada mülakat tekniğinin tercih edilmesinin bir diğer nedenidir. Çalışmada iki farklı paydaş grubu ile görüşüldüğü için iki tip görüşme formu kullanılmıştır. Yerel yönetimlerden veri toplamak amacıyla, 11 sorudan oluşan görüşme formu, arıcılardan ve bal işletmelerinden veri toplamak amacıyla 16 sorudan oluşan mülakat formu oluşturulmuştur.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma verileri Muğla'nın Marmaris ilçesinde yer alan yerel yönetim yetkilileri, bal işletmesi yetkilileri ve ilçeye bağlı Osmaniye köyünde bulunan arıcılar ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilerek elde edilmiştir. Mülakatlar toplamda 21 katılımcı ile 02.03.2021-19.03.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Marmaris ilçesinde yerel yönetim yetkilileriyle gerçekleştirilmeye başlanan ilk mülakat İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü ile yapılmış olup mülakat ortalama 50 dakika sürmüştür. Marmaris Belediyesi ve Marmaris Ticaret Odası ile yapılan mülakatlar ise ortalama 60 dakika sürmüştür. Marmaris ilçesinde yer alan bir konaklama tesisinde de görüşme yapılmış olup bu görüşme yaklaşık 25 dakika sürmüştür. Marmaris Bal Evi Eğitim ve Hizmet Binası ile yapılan görüşme ise 50 dakika sürmüştür. Son olarak ise Osmaniye Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifinden yetkili bir kişi ile görüşme gerçekleştirilmiş olup bu görüşme yaklaşık 30 dakika sürmüştür. Marmaris İlçesinde arıcılar ve bal işletmesi yetkilileri ile gerçekleştirilen ilk mülakatlar bal işletmeleri yetkililerinden oluşan katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler ortalama 60 dakika sürmüştür. Sonrasında Marmaris'in Osmaniye Köyü'nde bulunan arıcılar ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşülen süre ise ortalama 60 dakika olmuştur.

Araştırmanın en önemli sınırlılıkları Muğla yöresinde arı turizmi kapsamında faaliyet gösteren herhangi bir işletmenin olmayışı ve kişilerin bu konuda detaylı bilgi sahibi olmamalarıdır. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise bu çalışma konusunda daha önce Türkiye genelinde kapsamlı bir şekilde araştırma yapılmamış olmasıdır. Araştırmanın evreni Türkiye genelinde örneklemin tamamına ulaşmanın zorluğu sebebiyle Türkiye'deki arıcılık faaliyetlerinde önemli bir yer tutan Muğla/Marmaris ilçesi ile sınırlandırılmıştır. Arıcılık ve bal üretiminde yüksek potansiyele sahip olan bu bölgede arı turizminin gerçekleştirilmesi için gereken bileşenler (iklim, doğa, kültür, gelenek ve görenekler, flora ve fauna, arıcılık faaliyeti ve geleneği, coğrafi işaretli çambalı) mevcuttur. Bu nedenle Marmaris ilçesi arı turizmine uygun koşulları ve avantajları barındırdığından çalışmaya konu edilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Karar Tarihi:10.05.2022

Belge Numarası: 61

BULGULAR

Araştırma bulguları veriler iki farklı mülakat formu ile toplanması sebebiyle yerel yönetimlere ait bulgular ve arıcılar, bal işletmecilerine ait bulgular olmak üzere iki grup hâlinde sunulmuştur.

Yerel Yönetimlerden Elde Edilen Bulgular

Marmaris ilçesindeki yerel yönetim yetkilileri ile görüşmelerde toplamda 10 mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakata katılan yerel yönetim yetkililerine ait demografik özellikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Marmaris’teki Yerel Yönetim Yetkililerine Ait Demografik Özellikler

Kişiler	Cinsiyet	Yaş	Eğitim
Y ₁	Erkek	50	Lisans
Y ₂	Erkek	42	Lisans
Y ₃	Kadın	40	Lisans
Y ₄	Kadın	37	Yüksek Lisans
Y ₅	Erkek	40	Lisans
Y ₆	Erkek	43	Lisans
Y ₇	Erkek	38	Doktora
Y ₈	Erkek	31	Lise
Y ₉	Erkek	50	Lisans
Y ₁₀	Erkek	61	İlkokul

Marmaris İlçesi yerel yönetim yetkilileri ile yapılan mülakatlar sonucu katılımcılardan elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

a) Arı turizminin bilinirliği: Katılımcıların hepsi arı turizmini duyduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili sahip oldukları bilgileri aktarmışlardır.

“... Arıcılık turizmini duydum. Hatta Romanya’da bu turizmi api terapi ile bireysel olarak deneyimledim. Orada arı vızıldılarını dinleme fırsatı buldum.”(Y₁).

b) Türkiye’de arı turizminin uygulanabilirliği: Katılımcıların yanıtlarının tamamı olumlu yöndedir. Arı turizminin Türkiye’de uygulanabilir bir turizm türü olduğunu, ülkenin gerekli alt yapıya sahip olduğunu, konuyla ilgili çalışmaların yapıldığı takdirde arı turizmde Türkiye’nin potansiyel teşkil ettiğini belirtmişlerdir.

“... Türkiye’de de tabii ki böyle bir uygulama gerçekleştirilmesi mümkün. Marmaris bu konuda özellikle Türkiye’de ön plana çıkan bir ilçemiz. Bu konuda yerel yönetimler olarak çeşitli planlarımız yok değil. Aklımızda birkaç fikir var bu konuyla alakalı olarak. Özellikle konaklama işletmelerinin yerel arıcının pazar bulmasını kolaylaştırması ile bu iş kolunun oteller ile entegre edilmesi çok faydalı olacaktır böylece hem arıcı hem de turizm sektöründe yer alan çalışanlar ve tabii diğer paydaşlar bundan payını alacaktır”(Y₁).

c) Dünyada gerçekleştirilen arı turizm faaliyeti hakkında: Katılımcıların çoğu arı turizmi faaliyetinin nerelerde ve ne şekilde, hangi uygulamalar ile gerçekleştirildiği yönünde yeterli bilgi birikimine sahiptir. Katılımcılar dünyada arı turizmini gerçekleştiren ülkelere örnek olarak Romanya ve Slovenya’dan çeşitli arı turizmi uygulamalarının örneklerini vermişlerdir. Sadece 2 katılımcı (Y₇ - Y₉) arı turizminin dünyada nasıl gerçekleştirildiği hakkında herhangi bir fikir sahibi değildir ve konuyla ilgili araştırmada bulunmamıştır.

“... Özellikle Romanya, Slovenya, Arnavutluk ve kısmen de Yunanistan’ın arıcılık turizmi konusunda ciddi çalışmalarını olduğunu biliyoruz. Yine Amerika’da ve Kanada’da bu tür çalışmaların yapıldığını ve bunlardan yüksek oranda gelir elde edildiğini, turizmin yeni bir dalı, butik turizm olarak yapıldığını biliyoruz”(Y₅).

d) Arı turizmi deneyimi ile bu turizmi deneyimleme ve deneyimleme isteği: Katılımcılara arı turizmi deneyimleri sorulduğunda bu turizmi 3 katılımcı (Y₁ - Y₈ - Y₁₀) deneyimlerken 7 katılımcının (Y₂, Y₃, Y₄, Y₅, Y₆, Y₇ ve Y₉) deneyimlemediği bilgisine ulaşılmıştır. Arı turizmini deneyimleyenler bu turizmi başkalarına da deneyimlemek istediklerini, deneyimlemeyenler ise bu turizmi kendilerinin deneyimlemek istediklerini belirtmişlerdir.

“... Daha önce arıcılık turizmi faaliyetini Romanya’da deneyimledim. Orada arı vızıldılarını dinleme fırsatı buldum. İnsanı dinginleştiren, rahatlatan bir uygulama. Bu uygulama beni o andan alıp

sanki başka bir zamana eski çocukluk anılarıma götürdü. Farklı ve değişik bir deneyim. Arı ürünlerinin deneyimlendiği farklı bir yaklaşım''(Y₁).

e) Arı turizminin istihdama etkisi ve diğer katkıları: Katılımcıların hepsi istihdam anlamında arı turizminin çok büyük katkıları olacağı yönünde cevaplar vermişlerdir.

“... İstihdam yaratır. Girişimci yaratır. Girişimcinin olması ekonomik bir katkı demektir. Bal üretiminin artacağını düşünüyorum. Çünkü daha fazla arıcı olur. Arıcı sayısı artar. Doğaya katkısı artar, çevre koruma açısından, insanlar daha dikkatli olurlar. Yöresel değerler ve gelenekler korunmuş olur. 2012 yılından itibaren bal evinde arıcılara eğitim veriyoruz. Bu yönden eğitim odaklı olarak da katkılar büyüktür. Eğitim seviyesindeki yükselmeye birlikte üretilen ürün kalitesinde de yükselme sağlanmış olur. Turizm yönlü bakarsak Marmaris zaten deniz-kum-güneş üçlüsüyle bir alıcıya sahip. Bu alıcı Marmaris'e gelir, otele girer, her şey dâhil sistemine ve otelden çıkmadan tatilini geçirir. İşte bizde gelen müşterinin segmentini değiştirmeye çalışıyoruz. Yani buraya gelen müşteri, sadece otele girip otelden geri ülkesine dönmeyin, bütün Marmaris'i gezsin, Marmaris'i öğrensin. Çünkü bunu isteyen bir kitle de var. O kitleyi buraya çekebilmek istiyoruz. Çünkü o kitle hem daha çok para harcıyor hem de daha çok ağızdan ağıza reklam yapıyor''(Y₄).

f) Arı turizminde kadın girişimciliği ve arı turizminin kadın girişimciliğini arttırmada kullanımı: Katılımcıların hepsi arıcılıkta kadın girişimciliğinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Arıcılığın bir aile mesleği olduğunu ve kadının da ağırlıklı olarak arı ürünlerinin üretimi (arı sütü yapımı, balmumu yapımı vs.) aşamasında bu mesleğin içerisinde zaten yer aldığını belirtmişlerdir. Arı turizminin arıcılıkta kadın girişimciliğini arttırması konusundaki fikirlerin ise geneli (n=8) olumlu yönde olmuştur.

“... Kesinlikle kullanılabilir. Zaten biz yöremize baktığımızda arıcıların büyük çoğunluğunun kadınlarımız tarafından, yöremiz kadınları tarafından yapıldığını biliyoruz. Şimdi de özellikle paketleme konusunda yine kadınlarımızın bu tür girişimleri var. Kadın kooperatifleri artık daha da yaygınlaşmaya başladı. İllaki mümkün''(Y₅).

g) Arı turizminde Marmaris'in potansiyeli, avantaj ve dezavantajları: Katılımcılar ilçenin arı turizminde büyük bir potansiyel taşıdığı konusunda hem fikirdirler. Dezavantajlar konusunda katılımcılar ilçede arı turizmi için doğal afetler ve turist şikayetleri haricinde genel anlamda dezavantajlı bir durum olmayacağını söylemiştir. Arıcı kıyafeti, maske, eldiven gibi gerekli tedbirlerin ve önlemlerin alındığı takdirde arı turizminin, insan sağlığını tehdit etmeyecek bir şekilde ilçede yapılabilecek olan bir turizm türü olduğuna dikkat çekmişlerdir.

“...Marmaris bir Milli Park olduğu için o açıdan avantajlı. Halkın da bilinçli olduğunu düşünüyorum çevre konusunda. Dolayısıyla çevre açısından zaten yerleşmiş bir arıcı kitlesi olan bir yer olmamız ve göçer arıcıların konaklama yeri olmamız açısından, genç bir nesle sahip olmamız açısından, okumuş-egitim seviyesi yüksek bir nesle sahip olmamız açısından çok avantajlıyız. Zaten bilinen bir bölge olmasından dolayı da avantajlıyız. Yani dünyada Marmaris dendiğinde biliniyor, turizm açısından. Bu açılardan da avantajlıyız. Tek dezavantajımız turistik işletmelerin kovanlara veya kovanların turistik işletmelere yakınlığı olabileceğini düşünüyorum. Bunun da önlenbilir, çözülebilir olduğunu düşünüyorum''(Y₄).

h) Marmaris'te arı turizminin gelişimine öneriler ve destekleme: Katılımcılar arı turizminin gelişimini ilçede hali hazırda var olan ve yapılması planlanan projeler ile desteklediklerini dile getirmişlerdir. İlçe bu konudaki çalışmalara çoktan başlamış ve projeler oluşturmuştur.

“... Marmaris'te arı turizminin gelişimini destekliyorum. Dediğim gibi bu konuda bazı planlarımız var. Zaten bal evinde bal festivali gibi bir etkinlikte gerçekleştirdik. Coğrafi işaretimiz var. Ayrıca arıcıların Pazar bulmasını desteklemek adına konaklama işletmeleri ile bu işin birleştirilerek yapılması herkes için fayda sağlayacaktır''(Y₁).

i) Marmaris'te arı turizminin katkıları: Katılımcılar arı turizminin Marmaris ilçesine büyük katkıların olacağını söyleyerek ortak bir görüş bildirmişlerdir.

“... Biraz öncede bahsettiğim gibi istihdam, turizmin çeşitlendirilmesi, sezonun uzatılması, Marmaris'teki bal üretici sayısının artırılması konusunda da katkı sağlar. Eğitim konusunda da katkı sağlıyor var olan bal evine dönem dönem okullardan çocuklar gelerek arı ve arıcılık hakkında bilgilendiriliyorlar. Birde çocuklardan ziyade halka hobi arıcılık eğitimi verme gibi bir projemiz var''(Y₅).

Katılımcılar arı turizmi ile konaklama işletmelerinin entegre edilebileceğini ve böylece yöreye daha fazla turist akışının sağlanacağını söylemişlerdir. Bunun yanı sıra sağlığı ilgilendiren bir uygulama olması, yasal prosedürlerin ağırlığı ve aşılammaması gibi nedenler ve ayrıca Marmaris'te apiterapi için

yeterli tıbbi donanımın (klinik, laboratuvar, uzman doktor vs.) olmaması gibi sebeplerden dolayı bu konunun askıda kaldığı belirtilmiştir.

“... Yani arıcılık turizmi konaklama işletmeleriyle birleştirilmeli ve apiterapi adı altında bir hizmet sağlanmalı. Örneğin şehir içinde bulunan bir otel ile bir köy arasında bağlantı kurulup (kardeş köy gibi), bu köyde bir apiterapi merkezi kurulabilir. Böylece yöreye daha fazla turist akışı sağlanmış olur”(Y₁).

j) Arı turizminin bölge halkının yaşam standartlarına ve kalkınmaya etkisi: Katılımcılar arı turizminin uygulandığı takdirde bölge halkının yaşam standardına olumlu yönde etki yapacağını söylemiş, ekonomik anlamda halkın yaşam standardının ve refah seviyesinin yükseleceğini dile getirmişlerdir. Katılımcıların hepsi arı turizminin yerel halk üzerinde ekonomik olarak bir kalkınma yaratacağını vurgulamışlardır.

“... Arı turizmi bölge halkının yaşam standartlarını olumlu yönde etkiler. Dediğim gibi arıcılar pazar bulmuş olur. Yerel halk çarpan etkisiyle bu işten faydalanmış olur yani refah seviyesi artar yükselir”(Y₁).

“... Farklı turlar düzenleneceğinden insanların bu konuyla ilgili bilgisi artar. Eğitim artar. Aslında arıcılık zaten buranın halkı tarafından bilinen bir şey sadece bunun nasıl turizme kazandırılabilirini bilmiyorlar. Bahsettiğimiz merkezler kurulabilirse buralarda doğal olarak arıcılıktan anlayan kişiler çalışacak. Dolayısıyla doktoru da, arıcısı da, eczacısı da bundan yararlanacak. Ve tabii bu konuda uzmanlar buraya geldikçe, onlarda kendi bilgi birikimlerini yerel halkla paylaşmaya başladıkça yerel halk için otomatik olarak bir yükseliş gerçekleşecek”(Y₃).

l) Arı turizminin farkındalığı için yerel halka ve arıcıya sağlanabilecek hizmetler: Arı turizminin farkındalığı için yerel halka ve arıcıya sağlanabilecek hizmetler sorulduğunda katılımcılar bu konuda birbirine benzer olumlu yorumlarda bulunmuşlardır.

“... Şu anda farklı çalışmalar zaten yapılıyor. Çam balının coğrafi işareti alındı. Düzenli olarak bunlarla ilgili eğitimler yine ticaret odasınınca coğrafi işaret aldığı için devam ediliyor, yürütülüyor. Eğitimler, ufak çaplı festivaller, bilgilendirmeler için 1 ya da 2 gün sürecek festivaller yapılabilir. Çünkü halkta en fazla farkındalık yaratacak olan şeyler bunlardır. Nasıl ki ot festivali, gül, lavanta festivali yapılıyor, bu kapsamda arıcılığın geliştiği bölgelerde ufak bir bal festivali, bal günleri düzenlenebilir”(Y₃).

Arıcılar ve Bal İşletmecilerine Ait Bulgular

Marmaris ilçesinde Osmaniye köyünde 8 arıcı ve ilçe merkezinde 3 bal işletmesi yetkilisi olmak üzere toplam 11 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Arıcılar ve bal işletmesi yetkililerine ait demografik özellikler Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: Marmaris’teki Bal İşletmesi Yetkililerine ve Arıcılara İlişkin Demografik Özellikler

Kişiler	Cinsiyet	Yaş	Eğitim
A ₁	Erkek	39	Lisans
A ₂	Erkek	71	İlköğretim
A ₃	Erkek	39	Lise
A ₄	Erkek	32	Ortaokul
A ₅	Erkek	31	Lise
A ₆	Erkek	38	Lise
A ₇	Erkek	55	Lise
A ₈	Erkek	40	Ortaokul
A ₉	Erkek	28	Lisans
A ₁₀	Erkek	42	Lise
A ₁₁	Erkek	52	Ön Lisans

Marmaris ilçesinde yer alan arıcılarla ve bal işletmesi yetkilileri ile yapılan mülakatlar sonucu katılımcılardan elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

a) Arıcılık sektöründeki faaliyet süresi: Katılımcıların hepsinin atadan gelme bir meslek olarak çocukluklarından beri arıcılık faaliyetinin içerisinde yer aldığını ve bu mesleği yaptığını söylemek mümkündür.

“...Yirmi yıldır arıcılık sektöründe firmamız var. Bal paketleme işi yapıyoruz. Ama çocukluğumuzdan beri ata mesleği olan arıcılığın içindeyiz. Hani babam, dedem, nesilden nesle arıcılık mesleğini devam ettiriyoruz.” (A₁).

b) Arıcılık eğitimi almak, eğitim verme ya da alma isteği: Katılımcıların hepsinin yörenin yerel yönetiminin sağlamış olduğu kurs ve eğitimlere katıldıkları öğrenilmiştir. Ayrıca katılımcılar zaten ailelerinde var olan bir arıcılık geleneği olduğunu bunun için de ailelerinden bu işi pratik olarak öğrendiklerini dile getirmişlerdir. Eğitim vermek konusunda kimi katılımcıların bu konuya sıcak baktığı, konuyla ilgili gerekli bilgi aktarımının yapılması için ellerinden geleni yapacakları sonucuna ulaşılırken, kimi katılımcıların ise kendisini bu konuda eğitim verecek kadar donanımlı görmemesinden dolayı eğitim vermek istemediği sonucuna ulaşılmıştır.

“... Ana arı eğitim kursu aldım. İsterim. Özellikle arı zehri üretimi konusunda isterim. Kendimi yeterli görmüyorum eğitim verecek kadar. Ama yine de bilmeyene elimizden geldiğince yardımcı oluruz” (A₅).

c) Arıcılığı meslek ya da hobi olarak görmek, mesleğin geleceğine dair görüşler: Katılımcılardan A₁ katılımcısı arıcılığı hobi olarak gördüğünü belirtmiş, bunun nedenini ise arıcılık uygulamasının içinde yer almayışına yani sadece ticari anlamda bu işi yaparak bal satışı gerçekleştirmesine bağlamıştır. A₄ katılımcısı ise arıcılığın hem hobi olarak hem de meslek olarak görüleceğini söylemiş, kendisinin de arıcılığı daha çok meslek olarak gördüğünü belirtmiştir. Bu 2 (A₁ - A₄) katılımcı dışında tüm katılımcılar arıcılık faaliyetini meslek olarak, geçim kaynağı olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcılara mesleğin geleceğine dair fikirleri sorulduğunda ise katılımcıların çoğunluğu arıcılık mesleğinin iklim koşullarından dolayı belirsizliklerle dolu olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar iklim konusundan yana muzdarip olmakla beraber zirai ve kontrolsüz ilaçlamalardan dolayı da arıcılığın geleceğini vahim gördüklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında devlet tarafından gerekli katkıların ve desteklerin sağlanıp, konuyla ilgili teşviklerin yapılması durumunda arıcılığın bitmeyeceğini geleceğinin açık bir meslek olduğunu da söylemişlerdir.

“... Meslek olarak görüyorum. Çünkü ürün çeşitliliği açısından meslek olarak ele alınması gereken bir sektör. Tek bir ürün odaklı olmaması gereken, çeşitlendirmenin olduğu bir sistem. Mesleğin geleceği açısından devlet tarafından gerekli desteklerin olduğu takdirde daha iyi seviyelere geleceğini düşünüyorum. Avrupa’da olduğu gibi çeşitli eğitimlerin olup, genç neslin arıcılığa teşvik edilmesini görüşümdedir” (A₈).

d) Arıcılık dışındaki bir meslek ile ilgilenme ve nedeni: Katılımcılardan 8’i (A₁, A₃, A₄, A₅, A₆, A₈, A₉, A₁₀) başka bir meslekle uğraşmadığını ifade etmiştir. Geri kalan 3 katılımcı (A₂, A₇, A₁₁) arıcılık dışında başka bir meslekle daha ilgilendiklerini belirtmiştir. A₂ arıcılığın yanında turizmle uğraştığını, arıcılık ve turizmi birlikte devam ettirmek istediğini belirtmiştir. Katılımcı A₇ yan bir gelir oluşturmasından ötürü arıcılık dışında başka bir meslekle uğraştığını belirtmiştir.

“... Arıcılıkla dışında, turizmle ilgileniyorum. Apart otellerim var. Onunla uğraşıyorum. Biz burada işte turizmle arıcılığı birlikte devam ettirmeye çalışıyoruz” (A₂).

“... Hayır, başka uğraştığım bir meslek yok arıcılıktan başka. Sadece arı üzerine çalışıyorum ben” (A₆).

e) Marmaris ilçesinde arıcılığın geleceği: Katılımcılar ilçede arıcılığın önünün açık olduğunu, arıcılığın desteklendiği ve konuyla ilgili çalışmaların yapıldığı ve uygulandığı takdirde gelişim gösterebilecek bir meslek olduğunu söylemişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcılar kırsal kesimde arıcılığın daha çok yapılmakta olduğunu, kıyı kesiminin arıcılığı bırakmakta olduğunu dile getirmiş, arıcılık faaliyetinin iklim koşullarından olumsuz etkilendiğini, iklim koşullarının elverişli olması koşuluyla ilçede arıcılığın hiç bitmeyeceğini belirtmişlerdir.

“... Marmaris arıcılığında arıcılık bitmez, devam eder. Geçmişten beri Marmaris’in bir kere adı Marmaris balı ile çıkmış. Yani Marmaris balı deyince yabancıların alması daha iyi oluyor. Daha çok satılıyor yani. Burada bu arıcılık bitmez devam eder. Yeter ki bu böceklerimiz korunsun, Çam Basra’sı korunsun. Bu bal arıcılık işi devam eder” (A₁₁).

f) Arıcılıktan elde edilen gelir ve aile geçimine etkisi: Katılımcıların çoğu arıcılık mesleğini bir ailenin geçimini sağlamak için yeterli düzeyde görmekte birlikte bunu bazı koşullara bağlamışlardır. Bu bağlamda arıcılıktan elde edilen gelirin seneden seneye değişebileceği, artıp azalabileceği hatta elde edilen gelirin bazı zamanlarda bir ailenin geçimini sağlamada yeterli olamayabileceği gibi durumlarında ortaya çıkabileceğinden bahsetmişlerdir. Katılımcıların genel olarak söylediklerini özetlersek, iklim koşulları arıcılıktan alınan verimi etkilemektedir. Arıcıların arı kovanlarının fazla olması gene fazla gelir getirici bir unsurdur. Arıcılık 1 senede 3-4 seneyi kurtaracak kadar para getirebilen bir meslek olarak görülmektedir. Dolayısıyla arıcı tarafından 1 senede elde edilen kazanç onun bir önceki senelerdeki zararını kapatmasına olanak tanımaktadır.

“... Arıcılık şöyledir. Bazı yıllar öyle bir verim olur ki sizin 3-4 yılınızı destekler veya 3-4 yılda kazanabileceğiniz kadar çok para kazanırsınız. Bazı yıllar olur ki o işe harcadığınız parayı bile çıkaramazsınız. Ama ortalamaya vurursak iyi bir arıcı, arının tüm ürünlerini üretebilirse o zaman geçimini rahatlıkla sağlayabilir”(A₁).

g) Arı turizminin bilinirliği: Katılımcılardan 9 katılımcı (A₁, A₂, A₃, A₄, A₅, A₈, A₉, A₁₀, A₁₁) arı turizmini duyduğunu belirtirken, 2 katılımcı (A₆ - A₇) arı turizmini duymadığını belirtmiştir. Bu nedenle arı turizmi katılımcılara detaylı bir şekilde örneklerle desteklenerek açıklanmış ve tanıtılmıştır.

“... Evet, duydum. Yani arı turizmi, arıcılık ve arı ürünlerine dayalı. İşte sonuçta burası bir turizm yeri. Arı ürünleri ve üretimleriyle alakalı bir alternatif turizm şekli”(A₃).

h) Arı turizmi hakkındaki fikirler: Katılımcılardan A₁ katılımcısı konuya vakıf olduğunu arı turizmin dünyadaki örneklerinden bahsederek göstermiş ve bu konudaki fikirlerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. 3 katılımcı (A₂, A₈, A₁₁) konuyla ilgili bilgi sahibi olmakla beraber bu katılımcılar arı turizminin ülkemizde yapılması gerektiğini vurgulayarak öneriler getirmiştir. A₃ katılımcısı arı turizminin faydalı olacağını düşünmekle birlikte konuya olumlu yaklaşmıştır. A₄ katılımcısı arı turizmini tanıtım anlamında faydalı bulmuştur. 2 katılımcı (A₇ - A₁₀) arı turizmine olumlu bakmıştır. Diğer 2 katılımcının (A₅ - A₉) arı turizmi hakkındaki fikirleri ise apiterapi olarak sağlık yönlü bir uygulama şeklinde akıllarında canlanmıştır. Kalan 1 katılımcı (A₆) ise Osmaniye köyündeki Marmaris Bal Evi Eğitim ve Hizmet Binası'nı arı turizmi açısından örnek göstermiş ve arı turizminin yapılabilecek olan bir turizm türü olduğunu söylemiştir.

“... Özellikle Romanya, Slovenya bu tür arıcılık faaliyetlerinde ve arı turizmi faaliyetlerinde ileri gelen ülkeler. Oralarda daha çok tedavi ve turizm yönünde apiterapi ile yapılıyor. Nasıl bizim buralarda sağlık ocakları varsa oralarda da apiterapi merkezleri olduğunu öğrendik, duyduk”(A₁).

i) Arıcılığın turizm açısından çekiciliği: Katılımcılardan 1 katılımcı (A₅) hariç diğer tüm katılımcılar arıcılığın turizm açısından çekici olabileceğini söylemişlerdir. Arıcılık faaliyetini turistler açısından ilgi uyandırıcı bir faaliyet olarak nitelendirmişler ve bundan kazanç sağlayabileceklerini düşünmüşlerdir.

“...Birçok insan birkaç tatilden sonra sadece sahilde güneşlenmenin turizm şekli olmadığını, bunun yanında kendisine bir şeyler katan, kültür turizmi, tarih turizmi gibi değişik deneyim kazandırıcı turizm türlerine ilgi duyuyor. Arıcılık turizminin de bu bağlamda ayrı bir turizm türü olduğunu düşünüyorum. O bakımdan bence etkisi olacak bununla ilgi oluşacak, ciddi bir katma değer yaratılacak bir turizm anlayışının oluşacağını düşünüyorum”(A₁).

“... Turistlerin ilgisini çekeceğini düşünmüyorum. Çünkü dünyanın her yerinde arıcılık var. Hatta bizden çok daha bu konuda gelişmiş ülkeler var”(A₅).

j) Arıcılık faaliyetlerine turist katılımı, avantaj ve dezavantajları: Katılımcıların tamamı arıcılık faaliyetine turistlerin katılımının mümkün olacağı yorumunu yapmışlardır. Katılımcılar arıcılık faaliyetlerine katılımın dezavantajlarını ortak bir çerçevede bakmış, arıcılık faaliyetinde gerekli önlemlerin alınmasına dikkat çekmiş, bu önlemlerin alındığı takdirde de arıcılık faaliyetinde dezavantajlı bir durumun yaşanmayacağını dile getirmişlerdir.

“Arıcılık faaliyetlerine turistlerin katılımı mümkündür. Analiz iyi yapılırsa, bu turizme katılmak isteyenlerin analizi iyi yapılır ve reklamı iyi yapılırsa, insanların buna ilgi duyacağını düşünüyorum. Avantajları tabii ki bölgeye ekonomik anlamda fayda sağlar. Dezavantajları şu olabilir. Organizasyon yapılırken iyi bir organizasyon yapılmalı, insanların bununla ilgili bir sağlık problemi var mı yok mu bakılmalı aksi takdirde sağlık yönlü olumsuzluklar meydana gelebilir. Bunun dışında insanların bunu yapabilecek gücü var mı fiziki anlamda donanıma sahip mi tespit edilerek bu iş yapılmalı. Eğer iyi bir organizasyon yapılırsa pek de bir dezavantajı olacağını düşünmüyorum. Tabii alerjik durum ve sağlık durumları hariç. Bunlarda iyi tespit edilirse sıkıntı olmaz”(A₁).

k) Arıcılık faaliyetlerine katılımda turiste izin verme kriteri, arıcılıkta turist katılımının uygun olacağı faaliyetler: Katılımcılar, insanlarda herhangi bir alerjik vaka ölüm vs. olmaması adına gerekli tedbirlerin (maske, eldiven, koruyucu kıyafet vs.) alındıktan sonra arıcılık faaliyetine turistlerin katılımının mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir. Kişiler için tehlike arz eden faaliyetler hariç diğer tüm arıcılık faaliyetlerine (polen üretimi, propolis üretimi, bal yapımının gözlemlenmesi, arı sütü yapımının öğrenilmesi, bal tadımı vs.) turist katılımının uygun olabileceğini dile getirmişlerdir.

“...Yani, şöyle arı sonuçta zarar verebilecek hayvan, sokuyor. Onları tehlikeye atmayacak kadar izin verilebilir. Bal sağımına katılması uygun olmaz, yani en asabi olduğu zaman oluyor, onların. Ama yani şöyle diyebiliriz, o hasat sonrası döneme yani tadım vs. o alanlara katılabilir”(A₄).

l) Yurtiçi ve yurtdışında arıcılık turlarına katılma isteği: Katılımcılardan A₉ katılımcısı böyle bir planının olduğunu fakat pandemiden dolayı ertelemek zorunda kaldığını belirtmiştir. 2 katılımcı (A₂, A₁₁) ise pandemiye kadar dünyanın pek çok yerinde böyle turlara katıldığını fakat pandemiden dolayı ara verdiğini, pandemiden sonra tekrar arıcılıkla ilgili çeşitli turlara çıkacağını belirtmiştir. Geri kalan 8 katılımcı (A₃, A₄, A₅, A₆, A₇, A₈, A₉, A₁₀) ise böyle bir imkan olması dahilinde bu turlara katılmak istediğini belirtmiştir.

“... Katıldım dokuz ülkeye gittim zaten pandemi olmasaydı daha gezmeye devam edecektim. Pandemiden sonra yeniden düşünüyorum”(A₁₁).

“... İsterim yani farklı bölgelerde bu iş nasıl yapılıyor görmek isterim”(A₄).

m) Marmaris’te arı turizminin gelişiminin desteklenmesi ve arı turizminin gelişimi için öneriler: Katılımcılar ilçede bu turizmin yapılabilirliğini desteklediklerini belirtmişlerdir.

“... Desteklerim. Yani yurtdışında olduğu gibi herhangi bir arıcılık çiftliği adı altında bir tesis kurulabilir. Arıcılık nasıl yapılıyor bir iki günde olsa gösterilebilir. Kovanla ilgilenme, erkek arı, ana arı, işçi arı gösterilebilir. Ondan sonra balın olgunlaşmış peteklere bi bal sağım mekanizması şeklinde onlara üretimi gösterilebilir. Polenli kovanlardan polen toplatılabilir diye düşünüyorum”(A₈).

n) Arı turizmi faaliyetinde yer alma isteği (turist ya da ev sahibi konumu), gerçekleştirilecek arı turizmi uygulamasında yapılabilecek faaliyetler: Katılımcılardan 3 katılımcı (A₆, A₇, A₉) haricindeki diğer tüm katılımcılar kesin bir şekilde arı turizmini ev sahibi konumunda gerçekleştirmek istediklerini belirtmişlerdir. A₆ katılımcısı yaşlandığını dile getirerek arı turizmiyle uğraşmak istemediğini, A₇ katılımcısı zamanının olmayacağından ötürü arı turizmine katılamayacağını, gene de bu turizmi deneyimlemek istediğini, A₉ katılımcısı ise hem turist olarak hem de ev sahibi konumunda arı turizminin içinde yer almak istediğini belirtmiştir.

“... Tabi ki isteriz. Tabi ev sahibi konumunda olmak daha güzel olur. Ne gibi aktiviteler sunardık, yani arıların yaşam standartları nasıl, o şekilde bir gözlemlenmeleri için bir şeyler yapılabilir. Ondan sonra belki arıların kolonileşmesi yani kovan içinde nasıl bir düzen var gibi o şeyler gösterilebilir. Ondan sonra yine üretim, yani hasat süreçleri ne kadar zahmetli oluyor, yani tabi bunu canlı olarak biraz zor olabilir ama görsel olarak deneyimletilebilir”(A₄).

o) Arı turizminin yaşam standardına etkisi: Katılımcılardan 3’ü (A₃, A₄, A₅) hariç diğerleri arı turizminin yaşam standartlarında olumlu bir etkisinin olacağı yönünde ortak bir görüş bildirmiştir. A₃, A₄ ve A₅ katılımcıları arı turizminin olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz bir tarafının da bulunabileceğine değinmiş, bunu da kendine zaman ayıramayacak, sosyalleşemeyecek olmak şeklinde açıklamışlardır.

“... Mesleki olarak bizimle direk alakalı olduğundan tabi olumlu yönde etkiler. Niye etkiler? Hem sosyalleşmek adına hem arıcılık turizminden arının insanlara ne gibi faydası olabileceği, nasıl yapılabileceği hem maddi hem manevi bize kazancı olacağını düşünüyorum. Sonuç olarak arıcılık çok büyük bir deniz ve bu denizde insanlığa çok farklı faydasının olabileceğini düşündüğüm şeyler var ve bunları ortaya çıkarmak önemli olan. Bunun için elimden geleni yapardım ve benim hayat standartlarımı da olumlu yönde hem bilgi anlamında hem mesleki anlamda iyi etkilerdi diye düşünüyorum”(A₁).

ö) Arı turizminin Marmaris’teki potansiyeli: Katılımcılardan çoğu ilçenin bu konuda oldukça avantajlı bir konumda bulunduğunu, hatta bu iş için gerekli olan her şeyin (havası, doğası, Osmaniye arıcı köyü, arıcılık merkezleri, bal evi, tarihi ve turistik mekanları, turizm şehri olması vs.) ilçede bulunduğunu belirtmiştir. Katılımcılar arı turizminin yapılması için elverişli bir ortamın var olduğunu ve ilçede bu turizmin uzun zamandır uygulanabilir olduğunu, hatta geç bile kalındığını vurgulamıştır.

“... İllaki var çünkü turist geliyor. Gelen turistlerde nasıl kültürel değerler gösteriliyorsa arıcılıkta gösterilebilir yani turistler oraya çekilebilir. Turist rehberleri ışığında anlatılabilir. Avrupa’da mesela Türkiye’de balın nasıl üretildiğine dair arı bir düşünce söz konusu olabilir”(A₈).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Arı turizminin kırsal kalkınmayı etkileyen önemli bir turizm türü olduğu bilinmektedir. Arı turizminin geliştirilmesi, bölgesel farklılıklara saygı duyarak kırsal alanları harekete geçirmek, yeni iş kolları yaratmak ve kırsal alanların gelenek ve kültürünü desteklemek için önemli imkânlar sağlamaktadır. Arı turizmi, çalışma alanına uygun yeni işler sağlayan, yerel altyapı gelişimine destek veren, bölgesel tanıtım açısından kırsal kesimde bulunan küçük arıcılara fırsatlar sunan yenilikçi bir turizm şeklidir. Bu turizm adı altında düzenlenen api (arı) turlar, düzenlendiği ülkenin farklı bölgelerinin doğası, mirası, gelenekleri, mutfağı ve misafirperverliği hakkında fikir vererek bunların temsiliyi sağlar. Arı turizmi yenilikçi yapısıyla ülke ve bölgeler için yeni iş alanları yaratır ve yerel altyapının geliştirilmesine destek verir. Tüm bu yönleri ile arı turizmi, ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamda refahı artırıcı bir özelliğe sahip olmakla beraber, kalkınmanın sağlanmasında etkin olan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar.

Arı turizminin, kırsal kalkınma üzerindeki etkisini genel olarak değerlendirmek gerekirse arı turizmi özellikle kırsal kesimde yaşamını sürdüren bireylerin ve bu bireylerin yaşadıkları yörenin kalkınmasında başta ekonomik anlamda girdi yaratan, böylelikle istihdam sağlarken kırdan kente göçü önleyen önemli bir turizm türüdür. Bunların yanı sıra turizm hareketlerinden kaynaklı insan ilişkileri ile gerek kültürel gerek eğitimsel işlevleri ile sosyalleşmenin sağlanmasında, bireylerin sosyokültürel açıdan da kalkınmasına destek vermektedir. Tarımsal bir faaliyet olan arıcılığın, turizm ile entegre edilmesi yörenin tüm paydaşlarını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Bunun yanı sıra yalnızca yörede yaşayan yerel halkın yanı sıra, arı turizmine katılan bireylerin de bu turizm aktivitesinden olumlu etkilenmesi söz konusudur. Arı turizmi aktivitesine katılan ziyaretçiler dinlenme, eğlenme, öğrenme, tedavi olma gibi arı turizminin çeşitli fonksiyonlarından faydalanarak turizm aktivitesini her zamankinden farklı bir şekilde gerçekleştirmiş olurlar. Arı turizminin uygulanması esasına dayalı olarak Marmaris ilçesi konaklama tesisi açısından oldukça yeterli bir altyapıya sahiptir. Dolayısıyla arıcılığın sağlık yönlü olarak apiterapi yöntemi ile tedavide ve uygulamada kullanılması açısından ilçe, konaklama tesislerinin varlığıyla arı turizmde potansiyel teşkil etmektedir. 27 Ekim 2014'te T.C. Sağlık Bakanlığının konuyla ilgili olarak "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği"ni çıkarması Marmaris ilçesinde, konaklama tesislerinin apiterapi hizmetini gelen ziyaretçilere arı turizmi adı altında sunmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda ilçede yer alan tesislerin bazıları arı turizmi ya da apiterapi uygulamalarına hizmet verebilecek şekilde revize edilmeli veya konuyla ilgili çeşitli yapılandırmalar gerçekleştirilmelidir. Böylece Marmaris ilçesine gelen ziyaretçiler çok daha rahat bir şekilde arı turizmine katılım sağlayacaktır.

Günümüzde Slovenya, Romanya, Ukrayna gibi arıcılık geleneğine sahip ülkeler, geçmişlerinden gelen arıcılık gelenekleri sürdürerek arı turizmini geliştirmişlerdir. Ne var ki Türkiye, arıcılık bakımından arı turizminin gerçekleştirildiği bu ülkelerden daha fazla arıcılık geleneğine ve materyaline (doğa, iklim, kültür, gelenek ve görenekler, yoğun arıcılık faaliyeti vb.) sahipken arı turizmde bahsedilen ülkeler gibi gelişme gösterememiş; elindekileri kaynakları yeterince değerlendirememiştir. Dolayısıyla ülkede hâlihazırda var olan arıcılık geleneğinin acilen değerlendirilmesi ve bu geleneğin arı turizmi adı altında pazarlanması için gerekli çalışmaların başlatılması gerekmektedir. Konuyla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması, ülkede zaten var olan arıcılık geleneğini arı turizminin yapılabilmesi açısından destekleyecek ve sonuç olarak geriye sadece ülke arıcılığının, arı turizmi adı altında pazarlanması kalacaktır. Böylece arı turizminin pazarlanması ile birlikte yörenin ekonomik ve sosyokültürel açıdan kalkınması sağlanacaktır. Araştırma sürecinde Marmaris ilçesindeki katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda, Marmaris ilçesinde arı turizminin yapılabilmesi ve arıcılığın iyileştirilmesi amacıyla yönelik olarak bazı önerilerin getirilmesi mümkündür. Bu öneriler aşağıdaki gibidir:

- Arıcılar arı turizmi hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirilmelidir. Arı turizmine teşvik için başta kamu yönlü bir girişim oluşturulmalıdır.
- Konaklama tesisleri 27 Ekim 2014 tarihinde T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından çıkarılan "Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği" hakkında bilgilendirilmeli ve bu yönetmelik kapsamında konaklama tesislerine apiterapi hizmetini gelen ziyaretçilere sunabileceği anlatılmalıdır.
- İlçede coğrafi işarete sahip olan çam balı ile ilgili festivaller, şenlikler, kongreler, toplantılar, seminerler ve sempozyumlar daha çok düzenlenmeli ve bu etkinliklerde arı turizmi yerel halka tanıtılarak bu konudaki farkındalık artırılmalıdır.

- İlçede bulunan oteller ve restoranlar çam balını kullanmalıdır. Bu kapsamda “Marmaris Çam Balı Masajı” adı altında bir masaj uygulaması geliştirilebilir. Ballı yiyecekler restoranlarda daha yaygın şekilde sunulabilir.
- Arı ürünlerinin tanıtılacağı çalıştaylar düzenlenmeli, konuya ilgi duyabilecek kişiler bu küçük çalıştaylarda arıcılık faaliyetleri ve arı turizmi ile ilgili bilgilendirilmelidir.
- Arıcılık faaliyetinin içerisindeki arı ürünlerinin üretim ve yapım aşamalarında var olan kadın girişimiyle arı turizmi kadınlara özendirilmeli, gerekiyorsa kadın girişimcilerin kendi el emeklerini, zanaatlarını, balla ve arı ürünleriyle yaptıkları işleri sergileyebilecekleri atölyeler veya kooperatifler oluşturulmalıdır.
- Seyahat acentaları ve turizm işletmeleri arı turizmi ile ilgili turlar oluşturmalı ve oteller ile iş birliği içerisinde arı turizminde uygulanabilecek çeşitli arıcılık faaliyetlerine turistlerin katılımı sağlanmalıdır.
- Arı turizminin gerçekleştirilmesinde ana faaliyet olan arıcılığın, sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi adına doğa ve çevre korunmalı, bu yönde bitkilendirme ve ağaçlandırma çalışmaları yapılmalıdır. Arıcılığı iyileştirmek ve arı turizminin yapılabilirliğine destek vermek için bütün ekosistem korunmalı, sürdürülebilirlik çerçevesinde bu iş yapılmalıdır.
- Arı turizminin etkileşimini arttırmak amacıyla yörede arıcılıkla ilgili motiflere daha çok yer verilmelidir. Osmaniye köyündeki arıcılık geleneği, arı turizmi açısından değerlendirilmeli ve köyde bulunan Marmaris Bal Evi Eğitim ve Hizmet Binası arı turizmi adı altında turistlere pazarlanmalıdır.
- Arı turizminin uygulanmasında yerel yönetimler ve halk iş birliği içerisinde hareket etmeli, uygulamada karşılaşılabilecek riskleri en aza indirmek için gerekli önlem ve tedbirler alınmalıdır.
- Yurt dışındaki arı turizmi uygulamalarının örnekleri incelenmeli ve arı turizminin bu örnekler yardımıyla yapılması ve çeşitlenmesi sağlanmalıdır. Marmaris ilçesinde arı turizmi için uygun olan rota ve güzergâhlar bu kapsamda belirlenebilir, bu rota ve güzergâhlar üzerinden de arı turizmi faaliyeti uygulamaya geçirilebilir.

Yazarlık Katkısı

Araştırmada birinci yazar %40, ikinci yazar %25, üçüncü yazar %20, dördüncü yazar %15 oranında katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Karar Tarihi:10.05.2022

Belge Numarası: 61

KAYNAKÇA

- Arıkan Saltık, I. ve Çeken, H. (2017). Agro-Turizmde Yeni Eğilimler: Zeytinyağı Turizmi. *Journal of Life Economics*, 4(4), 89-102.
- Arih, I. K. ve Korošec, T. A. (2015). Api-Tourism: Transforming Slovenia's Apicultural Traditions Into a Unique Travel Experience. *WIT Transactions on Ecology and The Environment*, 0(193), 963-974.
- Bal, H. (2001). *Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Beekeeping Contributes to Achieve the Sustainable Development Goals. <https://www.apimondia.com/en/activities/book/> adresinden 09.12.2020 tarihinde erişildi.
- Çavuşoğlu, M. (2012). Bozcaada Üzüm Tarımı Turizmi ve Elektronik Tatil Tasarım Site Uygulaması. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 49-54.
- Dalgın, T. (2021). *Tarım Turizmi Uygulamaları*. (Ed.: M. Civelek ve T. Dalgın). *Tarım Turizmi* İçinde (s. 168-183). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gandhy, A.; Chang, M. ve Rahmi, S. (2019). Service Quality and Customer Satisfaction in the Apiculture-Based Agritourism. *Jurnal Organisasi Dan Manajemen*, 15(2), 153-165.
- Lemelin, R. H. (2020). Entomotourism and The Stingless Bees of Mexico. *Journal of Ecotourism*, 19(2), 168-175.

- Lemelin, R. H.; Boileau, E. Y. ve Russell, C. (2019). Entomotourism: The Allure of the Arthropod. *Society & Animals*, 27(7), 733-750.
- Medlik, S. (2003). *Dictionary of Travel, Tourism & Hospitality*. Oxford: Butterworth, Heinemann.
- Önal, M. N.; Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2018). Kırsal Turizm Bağlamında Muğla'da Dağ Kültü, Eren Kültü Kapsamındaki Gelenekler ve Şenlikler. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2328-2342.
- Öter, Z. (2010). "Özgün Yerel Ürünlerin Uluslararası Ziyaretçilere Pazarlanması Muğla'da Arıcılık ve Turizm Örneği", 2. Uluslararası Muğla Arıcılık ve Çam Balı Kongresi, (5-8 Ekim), Muğla: Muğla Üniversitesi Arıcılık ve İpekböcekçiliği Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Patel, V.; Pauli, N.; Biggs, E.; Barbour, L. ve Boruff, B. (2020). Why Bees are Critical for Achieving Sustainable Development. *Ambio*, 1(11).
- Resmî Gazete (2014). Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141027-3-1.pdf> adresinden 23.08.2021 tarihinde erişildi.
- Shiffler, K. (2014). Api-Tourism As Added-Value: The Case of La Ruta De La Miel in Chile (Master's Thesis), Norway: Norwegian University of Life Sciences, Ås, Masters of Science in Agroecology.
- Šivic, F. (2013). Apitourism: A Fusion of Apiculture and Travel in Verdant Lands. *Bee World*, 90(3), 66-67.
- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Türkiye Ormanlık Dergisi*, 7(2), 116-127.
- Türkben, C. (2012). Türkiye'de Bağcılığın Tarım Turizmi (Agro-Turizm) İçinde Yeri ve Önemi. *KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 47- 50.
- Wos, B. (2014). Api-Tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analyses*, 2(1), 66-74.
- Woś, B. ve Bień, W. (2013). Apiturystyka Jako Forma Turystyki Zrównoważonej. *Zeszyty Naukowe. Turystyka I Rekreacja*, 1(11).
<http://icyb.cz/countries/> adresinden 22.11.2020 tarihinde erişildi.
<http://www.apiturizem.si/en/> adresinden 10.11.2020 tarihinde erişildi.
<http://www.authentic-routes.com/> adresinden 04.02.2021 tarihinde erişildi.
<https://saglikpaylasimlari.com/kimseden-ucret-almadaniylestiriyorlar-tek-bir-sartla/> adresinden 15.03.2021 tarihinde erişildi.
<https://www.slovenia.info/> adresinden 24.11.2020 tarihinde erişildi.